

KÖNNYEK

Esterházy Péterről, két héttel a halála után

NÉLKÜL

Szeretem és tiszteltem. Ezt akár jelen időben is írhatnám. Attól még, hogy többé nincs köztünk, az iránta érzett szeretet és tisztelet megmarad. Emlékszem első publikációira az Alföldben és a Kortársban. Ő rakétaként felszálló fiatal tehetség volt, én gimnazista, aki folyóiratokat is olvas. Az időközben eltelt négy évtized alatt soha egyetlen elhibázott mondata vagy gesztusa nem volt; annál többször mutatkozott példaértékűnek, írói és erkölcsi tekintetben egyaránt. Soha nem éreztem iránta sem személyes okból, sem közügyek miatt neheztelést; annál többször elismerést, nemritkán csodálatot is.

Emlékszem gesztusaira.

Emlékszem rá, hogy 1990 kora őszén beszüntette *Az elefántcsonttoronyból* című sorozatának közlését abban a folyóiratban, amelyben egy politikus-sá átvedlett költő rasszista szöveggel vetett szelet és aratott vihart. Őbenne ekkor – és szükség esetén mindannyiszor – nemcsak a bátorság és a hibátlan erkölcsi érzék volt meg, hanem az a tisztánlátás is, amely leíratta vele a búcsúcikkekben: „Nem volna szabad engednünk, hogy különböző magyar nyelvek legyenek, mert ott még tolmács se volna, s az tényleg baj. Különbözni csak közös nyelven lehet.”

Emlékszem rá, hogy 1986 elején az akkori Magvető Kiadó vezetősége díszörséget szervezett a kará-

csonykor meghalt igazgató, Kardos György tiszteletére. Aki nem ismeri Kardos életútját, annak ezúttal hiába is magyaráznám. A díszőrségben való részvétel nemcsak a sikeres kiadóigazgató iránti hálát fejezte volna ki, hanem a diktatúra iránti lojalitást is. Péter a felkérésre azt felelte, hogy ő inkább imádkozik Kardosért; tökéletes válasz, nemcsak azért, mert Péter őszintén és mélyen hívő volt, hanem azért is, mert Kardos lelke igencsak rászorult az imádságra, és nem tartom valószínűnek, hogy más is szót emelt volna érte Isten előtt.

Emlékszem a könyveire. Sok örömet lettem bennük. Amíg fiatal volt, én pedig még fiatalabb, addig a felszabadító hatást, a nyelvi szubverzivitás mámorát, egyszersmind okosságát élveztem bennük. Az érett és kései könyvekben, a *Harmonia Caelestis*ben és az utána következőkben a világteremtő bölcsesség, a tudás eleganciája örvendeztetett meg.

És ha már a könyvekről van szó: legelső szerkesztője, aki sokat segített a pályakezdő írónak, szerkesztette (miután kiharcolta) az én első könyvemet is. Legutolsó szerkesztője pedig az én könyveimmel is foglalkozik.

Vannak emlékképeim róla fekete és hófehér hajjal, szintúgy vannak emlékképeim az őszülés különböző stádiumairól. Másképpen változtatta meg az őszülés az arcát, mint Mészöly Miklósét. Annyi a közös, hogy mindkettőjüknek jól állt. Az ő személyiségének súlyt és méltóságot adott, Mészölyt inkább a természeti jelenségekhez közelítette.

Nem akarok beszélni Mészölyhöz és Balassa Péterhez fűződő barátságáról, legfeljebb annyit, hogy az említett két férfiú fontos volt neki, ahogy nekem is. Rajtuk keresztül őt is közeli barátomnak éreztem, holott a szó szoros értelmében nem voltunk barátok. Összesen egyszer jártam rómaifürdői otthonában, akkor is azért, mert Gitta, aki akkoriban a könyveimet tervezte, csak ott tudta megmutatni új regényem borítójának változatait; ő is otthon volt, szívélyes volt. Én viszont egyszer sem tudtam rávenni, hogy eljöjjön hozzánk, noha – vagyis azért, mert – ahhoz a kissvábhegyi házhoz, ahol a feleségem született és nevelkedett, és magam is harminckét éve lakom, neki is volt valami köze. Az alattunk levő lakásban töltötte élete első hónapjait, innen telepítették ki szüleivel együtt őt is, nem egészen egyéves korában. (Anyósom, aki nagyra becsülte Péter apját, azt mesélte, hogy ő és apósom próbált segíteni a hirtelen jött bajban a családnak, konkrétan rendelkezésükre bocsátották a telefont. Ez ma nem látszik valami nagy dolognak, de az adott helyzetben sokat számított, és némi bátorság is kellett hozzá.)

Emlékszem tréfás megjegyzéseire és kézmozdulataira. Fel tudom idézni, hogy a régi írószövetségi közgyűléseken, amikor még mindketten tagjai voltunk az említett szövetségnek, melyik pályatárs fejét simogatta meg. Mindig olyanokét, akiknek tüskésen rövidre volt nyírva a hajuk, és körülbelül kétszer annyi irónia érződött a mozdulatban, mint amennyi taktilis kíváncsiság. Fel tudom idézni félhangosan tett szarkasztikus megjegyzéseit is, amelyek az idő múlásával egyre inkább hasonlítanak Mátyás Iván ugyanilyen alkalmakkor tett megszólalásaihoz.

Személyiségének megértéséhez kulcsszó az *odafigyelés*. Nem zárkózott be önmagába, mások teljesítményére kíváncsi volt, minőségérzéke megbízhatóan működött. Minden értékelhető teljesítményről tudomást szerzett, mindegyikhez volt legalább egy jó szava.

Emlékszem, 1991 őszén mögöttem ült a Budapesti Kamaraszínházban, *A színházcsináló* című Thomas Bernhard-dráma premierjén. Sinkó László játszotta a címszerepet, de meglehet, hogy a vendéglőst játszó Vallai Péter kedvéért, vagy éppenséggel a számára íróilag fontos Bernhard miatt ült be az előadásra. Ma is hallok önfeledt nevetését egy-egy poén után. Vallai az előadás után megüzente neki, hogy ez azért nem egy maradéktalanul vicces darab, de a későbbi előadásokon meglátszott, milyen sok bátorítást adott mindkét színésznek ez a nevetés, valamint a zöldhályog-etüd után felhangzó, evoé-jellegű örömteli kiáltás a nézőtérről.

Emlékszem egy délutánra Berlinben, a Café Einsteinben, amikor a jobb keze középső ujjával kanalazta a tányérból a vaníliakrémet. Mindenki mástól bunkóság (mondhatnám így is: nem udvarképes viselkedés) lett volna; ő ezt is elegánsan csinálta, és persze utánozhatatlanul. Láttam én már csúnyán enni kortárs magyar írókat, nem egyet, nem kettőt, de olyan *szépcsupnyán* enni, mint ő, senki sem tudott. Azt már csak a rend kedvéért teszem hozzá, hogy 1000 esetből 999-ben – természetesen – *szépcsupnyán* evett.

Emlékszem egy előkelő klubra Frankfurtban, ahová meghívták felolvasni, én pedig beugrottam moderálni valaki más helyett. Körülöttem kenyai antilopvadászatról és braziliai gyémántbányákról folyt a csevegés. A felolvasás előtt egy magas, sovány és már nem egészen fiatal színésznő előadta Kurt Hoffmann *Ich denke oft an Piroschka* című filmjének magyar vonatkozású slágereit, harmonikakísérettel, majd felöltözték a vacsorát: Esterházy-rostélyost és Esterházy-tortát. Ő rezzenéstelen arccal nézte, amint a Majna-parti elit főételnek is, desszertnek is őt fogyasztja el. Mosolyogva kijelentette (németül), hogy tisztában van vele: amit ő ír, az csak amolyan desszert utáni desszert. Majd odaszólt nekem (magyarul, halkán): „Pergő ritmusban, minél gyorsabban, és a közönség részéről semmi kérdés!”

Itt kell megemlítenem, ha mégoly röviden is, hogy egy előkelő család szülötte volt, amely évszázadokon át fontos szerepet játszott a magyar történelemben. Péter életműve arról tanúskodik, hogy őt a családi hagyomány (bármi legyen is annak pozitív tartalma és, hadd mondjam így, stílusa) intenzíven foglalkoztatta. Tévedés azt hinni, hogy ezt a tradíciót megtagadta vagy szembefordult vele; ellenkezőleg, olyan módon próbálta újraértelmezni, hogy a történelmi Magyarország összeomlása után több emberöltővel is átélhető és példamutató legyen. Hadd tegyem hozzá: az utóbbi évtizedekben, futballista öccse mellett, ő tett a legtöbbet azért, hogy az Esterházy név világszerte közismert és dicsőséges legyen.

Egyszer, kevéssel a *Javított kiadás* megjelenése után beszélgettem egy rokonával. Bankszakember volt, nem tudott magyarul, de magyaros hangzású keresztnévet viselt az Esterházy név

előtt. Mint sokan mások, ő is haragudott Péterre a könyv miatt. A megírásban és a közreadásban nem az állampolgári bátorságot és tisztességet, nem is a katharizisért vívott küzdelmet látta, hanem a szégyellni való családi titok világgá kürtölését. Nem akarta elhinni, hogy Péter előzőleg nem tudott az apja ügynökmúltjáról. És nem győzött értetlenkedni: miért maradt Esterházy Mátyás Magyarországon? És miért maradtak a fiai?

Váratlanul nekem szegezte a kérdést: hogyhogy Péterből jelentős író lehetett a szocializmus idején Magyarországon? Hogyhogy ezt engedélyezték az elvtársak?

Nem győzte meg a válaszom, amely szerint az írói jelentőséget nem az elvtársak engedélyezték, hanem ő maga munkálta és vívta ki. Ez persze az akkori szerkesztők, kritikusok és irodalomtudósok munkája is volt. Hát ez az, vágott vissza a Péterrel nagyjából egyidős, rá meglepően hasonlító bankszakember: vajon nem csupán azért jöhettek létre a könyvek, és lehetett jó visszhangjuk, mert Péter apja titkos ügynökként szolgálásokat tett a diktatúrának?

Visszakérdeztem: vajon Esterházy Márton 1986-ban csupán azért rúghatott bravúros gólt a brazilok kapujába, mert a magyar rezsim, apjára való tekintettel, enge-

délyezte neki? A bankszakember arcán bosszúság suhant át, és csak ennyit mondott: milyen jó, hogy megnyíltak a határok, és akár mi ketten is bármikor leülhetünk beszélgetni.

Ezzel jelezte, hogy vége a beszélgetésnek.

De a beszélgetés nem ekkor ért véget. Szóba került a család egy másik férfitagja, Esterházy János, akinek az ókeresztény vértanúkéhoz hasonló szenvedéstörténet jutott osztályrészül. Méltattam a szlovákiai magyar politikus óriási érdemeit és jellemzőségeit, majd – magam számára is váratlanul – hozzátettem: „Ezenkívül demokrata is volt.” A bankszakember arcán évszázadokon átívelő többlettudás fölénye jelent meg. „Nein” – felelte –, „ein Demokrat war er nicht.” Engem pedig elöntött a szégyen. Mert hiszen Esterházy János kiváló ember volt, de csakugyan nem volt demokrata, és ezt én is tudtam. Viszont Péter meggyőződéses híve volt a parlamenti demokráciának, és igazából órá gondoltam abban a pillanatban.

Volt. Ezt bizony múlt időben kell írni.

Elvesztésével egy egész korszak múlt el.

A korszakok persze ritkán múlnak el egyik pillanatról a másikra, leszámítva a nagy háborúk kitörését. Mégis úgy érzem: más korszak volt az, amelyben megjelent a 2000 és a Holmi, amelyben EP felolvasott, dedikált, vagy egyszerűen csak szembejött az utcán, és merőben más korszak az, amelyben mindezek nincsenek már. Rossz vagy látványosan romló viszonyok közepette egy nagy egyéniség elvesztésében különös erővel érződik az egész közösséget sújtó csapás. Ilyen lehetett Vörösmarty halála 1855-ben, ilyen volt Babitsé 1941-ben, és ilyen most az övé.

Utolsó könyvét nem olvastam el. Még nem. Gyűjtöm hozzá az erőt. Néhány részletet ismerek, ezek alapján attól tartok, nem lesz könnyű.

Ha vigasztalni akarok másokat, vagy én akarok vigasztalódni, először az jut eszembe: idő előtt halt meg, de nem fiatalon. Annyit élt, amennyit Arany János.

Legalább negyven éven át remekművek kerültek ki a keze alól. Nyilván nemcsak azok, de ami nem remekmű, azon is meglátszik a nagy író keze nyoma, a gondos munka, a minőség tisztelete.

Sok boldogság volt az életében. Talán azt sem tévedés állítani, hogy alapjában véve boldogan élt. Szép családja volt, látványos sikerei és lelkes olvasói voltak. Mindezt élvezni tudta, anélkül, hogy egy pillanatra is fejébe szállt volna a dicsőség. Az előbb megjegyeztem, hogy nem minden munkája remekmű, de most hozzátesszem: soha nem keltette azt a benyomást, hogy elfáradt, elszürkült, erejét vesztette, vagy ismétli önmagát. Amikor éretté vált, akkor is megmaradt a frissessége. Ötletei sziporkázóak voltak az életmű vége felé is, ugyanúgy, mint az elején. Ilyen hosszú ideig tartó írói pályán ez nagy eredmény vagy inkább vívmány: hiszen ezért is keményen meg kellett dolgoznia.

Az, hogy idő előtt halt meg, azt is jelenti, hogy nincs kitéve az elagásnak, a leépülésnek vagy a szétesésnek. Nem kell látnunk önmaga romjaként. Annak az ősz hajú, de fiatalos és sármos férfinak a képe marad meg az emlékezetünkben, aki az utolsó pillanatra volt. A haldoklást is – kénytelen vagyok így fogalmazni – jól csinálta. Ezt bővebben és pontosabban a *Hasnyálmirigynapló* elolvasása után mondhatnám el. Annyi biztos, hogy amikor tudott a nyilvánosság előtt szerepelni, akkor jól, sőt kiválóan szerepelt. Elég utalnom a könyvheti megnyitóbeszédre, amely okossága és gyengéd kíméletlensége miatt akkor is emlékeztet méltó volna, ha nem az ő utolsó nyilvános megszólalását kellene látnunk és hallanunk benne. De azt látjuk, azt halljuk, emiatt pedig látjuk a személyiség bámulatos tartását is.

Így tehát a veszteség nehezen viselhető érzelmi terhe alatt legyen az utolsó szó az öröme. Örülök, hogy egy ilyen nagyszerű ember kortársa és pályatársa lehettem. Örülök, hogy személyesen ismerhettem, és – amíg módom van rá – felidézhetem az emlékezetét. ■ ■ ■

■ **Márton László** (Budapest, 1959): író, műfordító és esszéista. Könyvei a Kalligramnál: *M. L., a gyilkos* (2012), *A mi kis köztársaságunk* (2014)

